

بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه شهری مطالعه موردی: قائمشهر*

سیف اله فرزانه^۱

علی رضائی^۲

چکیده:

لازمه پیشبرد توسعه در هر جامعه، به داشتن پشتوانه‌های اجتماعی بستگی دارد که سرمایه اجتماعی یکی از آنها می‌باشد و دارای عناصری چون اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و دینداری می‌باشد. هدف این پژوهش، بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن، و توسعه شهری می‌باشد. نمونه آماری این پژوهش ۲۸۱ نفر از شهروندان بالای ۱۶ سال شهر قائمشهر می‌باشد که به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای و تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. روش تحقیق پیمایشی و ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه بوده، که بر اساس مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت، تنظیم شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از نرم‌افزار SPSS صورت گرفت و برای آزمون فرضیه‌ها، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های متغیر مستقل سرمایه اجتماعی، شامل اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و دینداری با متغیر وابسته توسعه شهری رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون گام به گام، حاکی از آن است که دو متغیر انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی در معادله باقی مانده‌اند و بالاترین تأثیر را در تبیین متغیر وابسته دارند.

کلید واژه: سرمایه اجتماعی، توسعه شهری، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، دینداری.

* تاریخ وصول: ۹۰/۱۰/۶ تاریخ پذیرش: ۹۱/۴/۲۰

۱- استادیار جامعه‌شناسی و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل mfilib@yahoo.com

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل

۱- مقدمه

سرمایه اجتماعی، با توزیع متفاوت، در همه جوامع جهان یافت می‌شود. چهار سرمایه اصلی و اساسی برای بشریت شامل سرمایه فیزیکی، همانند زیرساخت‌ها و زیربنایها، سرمایه مالی نظیر دارایی‌ها و سرمایه انسانی مانند قابلیت و مهارت‌ها و در نهایت سرمایه اجتماعی که شامل مؤلفه‌هایی چون اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی اجتماعی، دینداری و غیره می‌باشد. سرمایه اجتماعی هرچند مفهومی نوپا در عرصه مطالعات اجتماعی است ولی ریشه در روابط اجتماعی افراد در طول تاریخ بشر دارد و بستر مناسبی برای بهره‌وری از سایر سرمایه‌ها و گامی برای پیمودن راه موفقیت در جنبه‌های متفاوت زندگی اجتماعی است. این مفهوم به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبع با ارزش اشاره دارد که از طریق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف افراد و اعضاء جامعه می‌گردد. امروزه، بر جامعه‌شناسان ثابت شده است که سرمایه اجتماعی یکی از شاخص‌های رشد و توسعه جوامع به شمار آمده و در غیاب آن پیمودن راه توسعه دشوار می‌گردد. توسعه شهری نیز عبارت است از ارتقای سطح زندگی افراد از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه شهروندان به زندگی بهتر می‌باشد که لازمه تحقق آن، شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی می‌تواند باشد. در همین راستا پژوهش حاضر تلاشی است برای ارزیابی و سنجش سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن و بررسی رابطه میان این متغیر و توسعه شهری. هدف اصلی پژوهش بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و درک مردم از توسعه شهری در قائم‌شهر می‌باشد. سنجش میزان سرمایه اجتماعی افراد با پنج بعد، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و دینداری می‌باشد و اهداف فرعی عبارت از سنجش میزان هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی شامل اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و دینداری، بررسی میزان تأثیر هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه شهری و سنجش میزان توسعه شهری است.

۲- بیان مسأله

در کنار مفاهیم مهم در نظام اجتماعی، سرمایه اجتماعی مفهومی جدید، پیچیده و مهم است که امروزه به عنوان مهمترین شاخه‌های رشد و توسعه در هر جامعه‌ای مطرح است، شرط لازم برای پیشرفت جامعه، توسعه همه جانبه، ایجاد روابط گرم، گسترش انسجام اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی و اعتماد متقابل (فرد- جامعه- دولت)، سرمایه اجتماعی است. این در حالی است که افول بیش از حد سرمایه اجتماعی در هر جامعه و کشوری به حتم جامعه را با مشکلات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی روبرو می‌سازد که نهایت آن فروپاشی اجتماعی است. سرمایه اجتماعی، منابع موجود در تعاملات اجتماعی و نظام هدفمند همکاری و همیاری میان اعضای جامعه است که باعث ایجاد

شبکه‌های روابط معقولانه، حسن اعتماد و مشارکت بین افراد یک جامعه می‌گردد و در حد نهایت، جامعه را در دسترسی به هدف مشترک و حفظ جامعه و همبستگی در آن کمک می‌کند. سرمایه اجتماعی به پیوندها و ارتباطات میان اعضاء یک شبکه، به عنوان منبع با ارزش اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل، موجب تحقق اهداف اعضاء می‌شود (رنجبریان، ۱۳۸۵، ۱۸۱). سرمایه اجتماعی، بستر مناسبی برای بهره‌وری سرمایه انسانی و فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت قلمداد می‌شود. از سوی دیگر سرمایه اجتماعی، به زندگی فرد معنی و مفهوم می‌بخشد و زندگی را ساده‌تر و لذت‌بخش‌تر می‌سازد. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها، اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌شوند. در عصر حاضر، برای توسعه، بیشتر از آنچه به سرمایه اقتصادی، فیزیکی و سرمایه انسانی نیازمند باشیم به سرمایه اجتماعی نیازمندیم، زیرا بدون این سرمایه، استفاده از دیگر سرمایه‌ها به طور بهینه انجام نخواهد شد (عظیمی، ۱۳۸۵، ۲). سرمایه اجتماعی جمع ساده‌ی نهادهایی نیست که جامعه را دربر می‌گیرند، بلکه همچون ملاطی به شمار می‌روند که نهادهای یادشده را به هم پیوند می‌زنند. سرمایه اجتماعی در عین حال در برگیرنده‌ی ارزش‌ها و هنجارهای مشترک لازم برای رفتار اجتماعی است که در روابط شخصی افراد، در اعتماد آنان به یکدیگر و در حسن مشترک مسؤولیت‌های مدنی منعکس شده است. امری که جامعه را چیزی بیشتر و فراتر از جمع افراد می‌سازد (پیران و همکاران، ۱۳۸۵، ۱۴).

باتوجه به رویکردهای جامع و جدید به توسعه یافتگی باید اذعان داشت که رسیدن به سطح بالای سرمایه اجتماعی نه تنها به عنوان ابزاری برای اهداف توسعه بلکه خود در زمره‌ی اهداف اصیل توسعه یافتگی جامعه قرار می‌گیرد. تأثیرگذاری سرمایه اجتماعی یک جامعه بر روند توسعه نتیجه‌ای روشن‌تر دارد به شرط آن که محتوای سرمایه اجتماعی موجود در یک جامعه، با اهداف توسعه مدرن تناسب داشته یا انعطاف لازم را دارا باشد (منتظری، ۱۳۸۵، ۷۱).

از سوی دیگر، توسعه شهری یکی از مفاهیمی است که با چگونگی شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ دارد و در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالابردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های تغذیه، بهداشت، اشتغال، آموزش و چگونگی گذراندن اوقات فراغت می‌باشد. بنابراین، توسعه شهری به دنبال ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی افراد یک جامعه است که برای تحقق آن شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی مورد نیاز می‌باشد. امروزه در جوامع شهری با وجود سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی و انسانی فراوان شاهد کندی در روند توسعه شهری هستیم و به نوعی خلأ سرمایه اجتماعی احساس می‌گردد (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۵، ۲۲۲).

با توجه به مطالب فوق، عمده‌ترین سؤال پژوهش این است که در قالب دیدگاه جامعه‌شناختی در مطالعات توسعه شهری، رابطه توسعه‌یافتگی شهر قائم‌شهر، در ارتباط با میزان سرمایه اجتماعی به چه صورت است؟ این پرسش، در خود سؤال‌های دیگری نیز به همراه خواهد داشت به این شرح که سرمایه اجتماعی از چه شاخص‌هایی تشکیل شده است؟ وضعیت سرمایه‌ی اجتماعی و شاخص‌های آن در شهر قائم‌شهر در کل چگونه است؟ وضعیت توسعه‌یافتگی شهر به چه صورت است؟ و رابطه‌ی سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن با میزان توسعه‌یافتگی شهر چیست؟

۳- مبانی نظری

اصطلاح سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶ در مقاله‌ای توسط «هانی فان»^۱ از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوب «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی» به کار رفته است. «گلن لوری»^۲ اقتصاددان نیز همچون «ایوان لایت» جامعه‌شناس، اصطلاح سرمایه اجتماعی را در دهه‌ی ۱۹۷۰ برای توصیف مشکل توسعه اقتصادی درون شهری بکار برد. در دهه‌ی ۱۹۸۰ این اصطلاح توسط «جیمز کلمن» جامعه‌شناس در معنای وسیع‌تری مورد استقبال قرار گرفت و «رابرت پاتنام» دانشمند علوم سیاسی نفر دومی بود که بحثی قوی و پرشور را در مورد سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی هم در ایتالیا و هم در ایالات متحده برانگیخت (عظیمی، ۱۳۸۵، ۴-۳).

اگر بخواهیم کاربردها، مقاصد و تعاریفی که در علوم اجتماعی از این مفهوم می‌شود را دسته‌بندی کنیم و پیشینه این مفهوم را در آرای اندیشمندان متأخر و کلاسیک جستجو کنیم، شاید در چند حیطه بتوان به ردیابی آن پرداخت. دسته‌ای ردیابی این مفهوم را از «کارل مارکس» آغاز می‌کنند. او در کتاب «سرمایه» به مسأله همبستگی از روی اجبار و ضرورت که در آن قرار می‌گیرند مانند وضعیت مهاجران و پناهندگان در یک جامعه، بدین معنی که شرایط منفی و بحرانی، افراد را به سوی استفاده از انرژی جمعی، توانائی‌های بالقوه جمعی، اتکاء به یکدیگر و توسل به پشتیبانی یکدیگر و استفاده از پتانسیل‌های گروهی، ترغیب می‌کند.

رویکرد دیگر، در آراء «جورج زیمل» قابل‌بازشناسی است. یعنی جایی که او از مفهوم «بده بستان» یا «داد و ستد» صحبت می‌کند. مبنای بده بستان، هنجارها و قواعد رفتاری است که افراد برای سامان‌دادن به مناسبات بین فردی، مبادلات و تعاملاتی که برای بقای خود ضروری می‌دانند، وضع می‌کنند. البته با توجه به کدام سود و منفعت، در مقابل چنین سرمایه‌گذاری که می‌تواند هر شکلی به حوزه خود بگیرد، افراد توقع دارند، کمک و لطفی که نشان می‌دهند جبران شود؟ (رنجبریان، ۱۳۸۵، ۸-۱۸۵).

۴- نظریه پردازان سرمایه اجتماعی

۴-۱- رابرت پاتنام

پاتنام، سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد.

پاتنام، سرمایه اجتماعی را به عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به توسعه سیاسی و اجتماعی در سیستم‌های مختلف سیاسی می‌دانست. تأکید عمده وی بر مفهوم اعتماد بوده و به زعم وی، همین عامل بود که می‌توانست با جلب اعتماد میان مردم و دولت مردان و نخبگان سیاسی، موجب توسعه سیاسی شود. (شاهنوشی، ۱۳۸۵، ۲۶۷).

او معتقد است که زوال سرمایه اجتماعی (که با کاهش فعالیت در انجمن‌ها سنجیده می‌شود) مسأله‌ساز است، زیرا با شاخص‌های متعدد رفاه شامل بهداشت، آموزش و موفقیت ارتباط دارد. او نشان داد که وضعیت بهتر سرمایه اجتماعی با شاخص‌های بهتر رفاه همبستگی دارد (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷، ۱-۴۰۰).

پاتنام (2000)، بین سرمایه فیزیکی (اشیاء فیزیکی)، سرمایه انسانی (خصوصیات فردی) و سرمایه اجتماعی تمایز قائل می‌شود. در نظریه‌ی او، سرمایه اجتماعی به شبکه‌های اجتماعی و روابط میان افراد اشاره دارد (شارع‌پور، ۱۳۸۴، ۸-۵۷).

۴-۲- جیمز کلمن

کلمن، از واژگان مختلفی برای تعریف سرمایه اجتماعی کمک گرفت. وی برای تعریف سرمایه اجتماعی از نقش کارکرد آن کمک گرفت و تعریفی کارکردی از سرمایه اجتماعی ارائه می‌دهد نه تعریف ماهوی. بر این اساس سرمایه اجتماعی شیء واحد نیست بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند:

همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبودن آن دست نیافتنی نخواهد بود امکان‌پذیر می‌سازد. کلمن سرمایه انسانی را به عنوان هدف نهایی مطرح و سرمایه اجتماعی را به عنوان ابزاری برای حصول به سرمایه انسانی به کار می‌برد (رنجبریان، ۱۳۸۵، ۱۹۰).

به اعتقاد او سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی است که به کنشگر اجازه می‌دهد با استفاده از آن به منابع خود دست یابد. این بعد از ساختار اجتماعی شامل تکالیف و انتظارات، شبکه-

های اطلاع رسانی، هنجارها و ضمانت‌های اجرایی است که انواع خاصی از رفتار را تشویق می‌کنند یا مانع می‌شوند (شارع‌پور، ۱۳۸۴، ۱۲).

۳-۴- پیر بوردیو

بر اساس تعریف بوردیو، سرمایه اجتماعی، حاصل جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل از شبکه‌های بادوامی از روابط کمابیش نهادینه شده‌ی آشنایی و شناخت متقابل یا به بیان دیگر، با عضویت در یک گروه است. شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه‌ی جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد (تاجبخش، ۱۳۸۵، ۸-۱۴۷). بوردیو در بحث انواع سرمایه به سه نوع سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی اشاره دارد. بوردیو (۱۹۷۷) سپس، مفهوم سرمایه فرهنگی را شرح می‌دهد. او این اصطلاح را برای اشاره به اطلاعات یا دانش درباره‌ی باورها و سنت‌های فرهنگی و معیارهای رفتاری خاص که موفقیت و کامیابی در زندگی را ارتقاء می‌دهند به کار می‌برد (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷، ۵-۵۴). تأکید بوردیو بر مشارکت فرد در شبکه‌های اجتماعی است که این مشارکت سبب دسترسی او به منابع و امکانات گروه می‌شود. تئوری بوردیو به فهم این نکته کمک می‌کند که چگونگی فرد می‌تواند با استفاده از سرمایه اجتماعی، موقعیت اقتصادی خود را در جامعه بهبود ببخشد (ایمانی حسنلوئی، ۱۳۸۵، ۲۷۸).

۴-۴- فرانسیس فوکویاما

تعریف او از سرمایه اجتماعی چنین است: سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری یا تعاون میانشان مجاز است در آن سهیم هستند (فوکویاما، ۱۳۸۵، ۹).

فوکویاما در رابطه با سرمایه اجتماعی، هنجارهای اجتماعی را به دو بخش تقسیم می‌کند:

- هنجارهای مولد سرمایه اجتماعی ۲- هنجارهای غیر مولد

هنجارهای مولد سرمایه اجتماعی، به ارتقای همکاری میان اعضای گروه منجر می‌شود و اساساً شامل سنجه‌هایی چون صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه می‌باشد اما هنجارهای غیر مولد، برخلاف هنجارهای مولد سرمایه اجتماعی کمکی به ارتقای همکاری میان اعضای گروه نخواهد کرد (رحمانی و کاوسی، ۱۳۸۷، ۴۴).

گاهی استدلال می‌شود که سرمایه اجتماعی با سایر اشکال سرمایه فرق دارد، زیرا نتایجی ناخوشایند چون، ایجاد گروه‌های اهل نفرت یا دیوان‌سالاری به بار می‌آورد، این خصوصیت اما از سرمایه اجتماعی به عنوان شکلی از سرمایه سلب شرایط نمی‌کند. سرمایه فیزیکی می‌تواند به شکل

توپ و تفنگ مخصوص آدم کشی ظاهر شود و از سوی دیگر سرمایه انسانی را نیز می‌توان برای ابداع راه‌های جدید شکنجه‌کردن مردم مورد استفاده قرار داد (Fukuyama, 2001, 8).

۴-۵- آنتونی گیدنز

آنتونی گیدنز، سرمایه اجتماعی به معنای شبکه روابط، تعهد و اعتماد اجتماعی را، در جوامع سنتی محدود و درون‌گروهی و در جوامع مدرن، وسیع و تعمیم یافته می‌داند. گیدنز در یکی از آثارش با عنوان «دگردیسی صمیمیت» از نوعی سرمایه اجتماعی جدید با عنوان «رابطه ناب» یا، رابطه به خاطر رابطه، یاد می‌کند که در آن افراد، عاری از هر نوع وابستگی اقتصادی، سیاسی، ایدئولوژیک و غیره، صرفاً به خاطر مودت، دوستی، عشق متقابل با هم بودن به تشکیل خانواده‌ای اقدام می‌کنند که در آن همفکری، همدلی، همکاری و اعتماد و احترام و بهره‌مندی و احساس لذت متقابل، جای هرگونه نابرابری اجتماعی و تبعیض جنسیتی را می‌گیرد (عبدالهی و موسوی، ۱۳۸۶، ۲۰۱). از نظر آنتونی گیدنز، جوامع امروزی برای پیشرفت نیازمند مفهوم اعتماد هستند. مفهوم اعتماد تنها به معنای اعتماد به یک شخص خاص نیست بلکه شامل سازمان‌ها و نهادهای بزرگتر از جمله نظام‌های تخصصی می‌گردد (حیدرآبادی، ۱۳۸۹، ۹-۴۸).

۴-۶- نظر اسلام

از نظر اسلام، یکی از عناصری که در سرمایه اجتماعی نقش اساسی ایفا می‌کند باورهای دینی می‌باشد، چراکه باورهای دینی، از یک سو باعث تقویت سه عنصر دیگر آگاهی، اعتماد و مشارکت در بالاترین حد خود می‌شود و از سوی دیگر به شدت از نقش فردگرایی افراطی، که در واقع به هدر دهنده سرمایه اجتماعی است می‌کاهد (نوروزی و نازک‌تبار، ۱۳۸۵، ۵۹). از دیدگاه مطهری، نقش دین در اجتماع جزئی از نقش دین در زندگی است. دین تنها در زندگی اجتماعی انسان نقش مؤثر ندارد، در زندگی فردی نیز نقش بسیار مؤثر دارد. نقش دین در اجتماع یکی این است که پشتوانه اخلاق اجتماعی از قبیل صداقت و امانت است، اخلاق بدون ایمان، اسکناس بدون پشتوانه است، استدلال بدون منطق است. نقش دیگر دین در اطمینان و اعتماد افراد به یکدیگر است مخصوصاً در روابط خانوادگی، معاشرت‌ها، مشارکت و احساسات انسانی است (نوروزی و نازک‌تبار، ۱۳۸۵، ۶۰-۵۹).

۵- مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

۵-۱- اعتماد اجتماعی

یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی، اعتماد است. اعتماد لازمه پیشگیری پیوندها و

معاهدات اجتماعی است. اعتماد ایجادکننده تعاون و همیاری است و فقط در این حالت است که در عین وجود تفاوت‌ها قادر به حل مشکلات و انجام تعهدات اجتماعی می‌شود (رنجبریان، ۱۳۸۵، ۱۸۳).

از نظر پاتنام، اعتماد سبب ایجاد انجمن‌های داوطلبانه و دو طرفه و اینها نیز به نوبه خود باعث تقویت و ایجاد اعتماد می‌شوند (یوسف‌وند و همکاران، ۱۳۸۵، ۸۵).

جیمز کلمن سرمایه اجتماعی را تا اندازه زیادی به میزان درخور اعتمادبودن محیط اجتماعی و تعهدات میان کنشگران نسبت داده و بر این باور است که بدون میزان زیادی از قابلیت اعتماد در میان اعضای گروهی که با هم در ارتباطند، آن گروه اعتبار و دوام زیادی نخواهد داشت (عبدالرحمانی، ۱۳۸۴، ۳۴).

فوکویاما (۲۰۰۰) نیز به مقوله اعتماد پرداخته اما از آن با عنوان شعاع اعتماد یاد می‌کند. منظور فوکویاما از شعاع اعتماد، دایره‌ای از مردم است که بین آنها هنجارهای همکاری و مشارکت حاکم است (حیدری، ۱۳۸۴، ۲۳)، تمام جوامع دارای سرمایه اجتماعی هستند و تفاوت اساسی آنها در شعاع اعتماد است (صالحی امیری، ۱۳۸۶، ۱۰۵).

دین مبین اسلام نیز برای مقوله اعتماد اجتماعی اهمیت زیادی قائل شده است، به گونه‌ای که صداقت و شفافیت در اندیشه، بیان، تلاش در جهت پدیدآوردن اعتماد متقابل، تشویق روحیه همگرایی و احترام متقابل از این نوع شمرده می‌شوند (صالحی امیری، ۱۳۸۷، ۹).

۵-۲- انسجام اجتماعی

انسجام اجتماعی به معنای آن است که، گروه وحدت خود را حفظ کرده و با عناصر وحدت بخش خود تطابق و هم‌نوایی داشته باشد. همبستگی و انسجام، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و حائز یک معنای اخلاقی است متضمن وجود اندیشه یک وظیفه یا الزام متقابل است و نیز یک معنای مثبت از آن بر می‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزا و یا موجودات، در یک کل ساخت یافته را می‌رساند.

از نظر پاتنام، آنچه که مشارکت همه اقشار مردم و پس انداز‌هایشان را در فرآیندهای تولیدی امکان‌پذیر ساخته بود، حسن فراگیر درستکاری بود که به وسیله حسن تعلق به اجتماع یکپارچه تقویت شده بود.

از نظر گیدنز، انسجام اجتماعی را نمی‌توان با اقدام از بالا به پایین دولت یا با توسل به سنت تضمین کرد. ما ناچاریم زندگی را به شیوه‌ای فعال‌تر از آنچه در نسل‌های پیشین درست بود بسازیم و باید برای پیامدهای آنچه انجام می‌دهیم و عادت‌های شیوه زندگی که برگزیده‌ایم، فعالانه‌تر

مسئولیت بپذیریم و باید برای این راه، تعادل جدیدی بین مسئولیت‌های فردی و اجتماعی بیابیم (محسنی تبریزی، ۱۳۸۹، ۱۵۱).

امیل دورکیم، جامعه‌شناس فرانسوی، در تبیین و تحلیل همبستگی و انسجام اجتماعی، مطرح می‌کند که همبستگی اجتماعی در دو نوع مکانیکی و ارگانیکی می‌باشد (کارکنان نصر آبادی، ۱۳۸۵، ۲۲۶).

۳-۵- مشارکت اجتماعی

مشارکت اجتماعی، به ساده‌ترین و مستقیم‌ترین معنای آن شرکت فعالانه افراد در زندگی اجتماعی است. مشارکت، نوعی کنش هدفمند و با قصد و نیت است که در فرایند آگاهانه تقسیم قدرت و منابع کمیاب و فراهم‌سازی فرصت، برای رده‌های کنش متقابل بین انسان‌ها و محیط اجتماعی او، در جهت نیل به اهداف معین و از پیش تعریف و تعیین شده، نمود پیدا می‌کند (محسنی تبریزی، ۱۳۸۹، ۱۵۱).

پاتنام، در بررسی عناصر سرمایه اجتماعی، مشارکت‌های مدنی را از اشکال ضروری به شمار می‌آورد و معتقد است که هر چه این شبکه‌ها در جامعه‌ای مترکم باشند احتمال همکاری شهروندان در جهت منافع متقابل بیشتر است و باعث می‌گردد که هزینه‌های بالقوه عهدشکنی در هر معامله‌ای افزایش یابد (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴، ۱۶۳).

مشارکت می‌تواند در دو سطح مطرح باشد:

الف) بُعد ذهنی مشارکت، که همان تمایل به مشارکت اجتماعی است و در نتیجه اعتماد و سایر عوامل زمینه‌ساز، در افراد ایجاد می‌شود.

ب) بُعد عینی و رفتاری مشارکت اجتماعی، که به صورت عضویت، نظارت، اجراء و تصمیم‌گیری بروز می‌کند، که همان پیوند عینی افراد است (موسوی، ۱۳۸۶، ۷۷).

پاتنام (1993)، اعتقاد داشت که مشارکت در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و تشکیلات جمعی از خواسته‌های اولیه مشغولیت شهری است و موفقیت اقتصادی شمال ایتالیا، نسبت به جنوب ایتالیا، به مشارکت نهادی (سازمانی) بالای آنان مربوط است. او معتقد است که، مشارکت فرد در سازمان‌های سیاسی و اجتماعی کم کم در اعضای این سازمان‌ها درونی شده و بصورت عادات همکاری اقتصادی و انسجام درآمد (Rupasingha, 2006, 88).

در قرآن نیز به شور و شورا، به صورت‌های گوناگون اشاره شده است. از جمله در آیه «والذین استجابوا لربهم و اقاموا الصلوه و امرهم شوری بینهم و مما رزقناهم ینفقون» (شورا، ۳۸)، «و آنان که دعوت پروردگار را اجابت کردند و نماز را به پای داشتند کارشان مشورت با یکدیگر است و از آنچه

به آنها روزی دادیم انفاق می‌کنند». این آیه است که کلمه شورا شاید به دلیل اهمیت برخورد سوره اطلاق شده است. این سوره اهمیت شورا را تا آنجا پیش می‌برد که، انجام امور را بر اساس شورا، جزئی از صفات مؤمنان به حساب می‌آورد و آن را در کنار بر پاداشتن نماز قرار می‌دهد (صالحی امیری، ۱۳۸۷، ۱۴).

۴-۵- آگاهی اجتماعی

آگاهی و شناخت، به ویژه در دنیای مدرن، نقش فوق‌العاده‌ای در زندگی بشر بازی می‌کند. امروزه دانایی و اطلاعات، به عنوان سرمایه اجتماعی عظیم در تحولات اجتماعی نقش‌آفرین شده و روز به روز ابعاد گسترده‌ای را، چه در سطح و چه در عمق پیدا می‌کند تا جایی که یکی از عوامل مهم دستیابی جوامع به سرمایه اجتماعی کسب آگاهی می‌باشد. آگاهی اجتماعی شامل مجموعه‌ای از افکار، عقاید و حساسیت نسبت به زندگی و توجه به هر آنچه که در وسیع‌ترین معنا به امور عمومی، اعم از سیاسی و یا اجتماعی، مربوط می‌شود، می‌باشد (کارکنان نصر آبادی، ۱۳۸۵، ۲۲۷).

فوکویاما معتقد است که قبل از ورود به هر سیستم تجاری یا اجتماعی باید آگاهی کافی درباره شبکه‌های اعتماد موجود در آن سیستم و ویژگی‌های آن را به دست آورد، زیرا اعتماد را پایه هر گونه مبادلات اقتصادی و اجتماعی می‌داند (رحمانی و کاووسی، ۱۳۸۷، ۵۴). از نظر کلمن، یک شکل مهم سرمایه اجتماعی، ظرفیت بالقوه اطلاعات است که جزء ذاتی و جدایی‌ناپذیر روابط اجتماعی است اما به دست آوردن اطلاعات پر هزینه است. اطلاعات، در واقع زمینه را برای کنش فراهم می‌سازد. یکی از وسایلی که از طریق آن اطلاعات می‌تواند به دست آید، استفاده از روابط اجتماعی است که برای مقاصد دیگر حفظ می‌شود (کلمن، ۱۳۸۶، ۵-۴۷۴).

۵-۵- دینداری

باورهای دینی، یکی از منابع سرمایه اجتماعی است. دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی بازی کند. بسیاری از مذاهب، با تروج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب می‌شوند سرمایه اجتماعی بالایی در بین پیروان خود ایجاد کنند (رحمانی و کاووسی، ۱۳۸۷، ۵۹).

از دیدگاه کلمن، ارزش سرمایه اجتماعی، به توانایی سرمایه، در ایجاد راه کارهایی برای کنترل اجتماعی، از طریق پدید آوردن هنجارهای داوطلبانه، که شالوده آنها را تعهدات، انتظارات و ارزش و اعتبار و ساختار تشکیل می‌دهد بستگی دارد (نوروزی و نازک‌نبار، ۱۳۸۵، ۶۰).

و بر، بر اهمیت دین، نه تنها به این خاطر که اخلاق کار ایجاد می‌کند بلکه به همین خاطر که

شبکه‌های اعتمادی به وجود می‌آورند که برای روابط تجاری و مبادله اقتصادی ضروری است، اشاره می‌کند.

کلمن، تاجران الماس را در شهر نیویورک مثال می‌زند که غالباً کیسه‌های سنگ‌های گرانبهای خود را بدون دریافت رسید و بدون هرگونه سند قانونی رسمی به یکدیگر می‌سپارند، آنها چنین می‌کنند زیرا که همگی به یکی از فرقه‌های بنیادگرای یهودی لهستان تعلق دارند و دارای انواع مختلف اقتدار هستند که می‌تواند بر کسانی که قاعده بازی را می‌شکنند اعمال گردد (فوکویاما، ۱۳۸۵، ۴-۱۰۳).

۵-۶- توسعه شهری

گرایش به شهر و شهرنشینی، پدیده فراگیر کشورهای جهان است. به طوری که پیش‌بینی شده است در ۱۵ سال آینده جمعیت بسیاری از شهرها در آسیا و آفریقا، تقریباً دو برابر خواهد شد (مرکز سکونت‌گاه‌های سازمان ملل متحد). این رشد بی‌رویه و بی‌سابقه شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه منجر به بروز مشکلات متعددی شده است. از سوی دیگر، شهرها، سهم و نقش کلیدی در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها داشته و عاملی تعیین‌کننده در وضعیت اقتصادی آینده آنها به شمار می‌روند. در کنار این موارد، پیچیدگی سیستم‌های شهری و ناکارآمدی روش‌های سنتی که راه حل‌های موردی ارائه می‌دهند و ناتوانی این روش‌ها در پاسخ‌گویی به نیازها و مشکلات چند بعدی موجود، باعث شده است بسیاری از شهرهای در حال توسعه، بدون داشتن برنامه صحیح و همه‌جانبه، در شرایط نابسامانی قرار گرفته و با گسترش بی‌رویه فقر و آینده‌ای نامعلوم مواجه باشند. در چنین شرایطی، شهرها بیش از پیش به انتخاب‌های آگاهانه و اقدامات قاطع نیاز دارند. از این رو «مرکز سکونت‌گاه‌های انسانی سازمان ملل» و بانک جهانی، طی نشست در سال ۱۹۹۹، همکاری مضاعفی را با عنوان استراتژی توسعه شهر، برای بهبود کارایی و ارتقای سطح مشارکت در مقوله توسعه شهری آغاز کردند. اتحاد این دو نهاد که دو سازمان بزرگ کمک به شهرهای در حال توسعه به شمار می‌روند، تأثیر فعالیت‌های هر یک را تقویت کرده و کارایی سیاست‌های توسعه شهری را در شهرها افزایش می‌دهد (رفعیان، ۱۳۸۶، ۸).

توسعه شهری، عبارت است از ارتقای سطح زندگی شهر از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه شهروندان به زندگی بهتر، به نحوی که پایداری اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و زیست محیطی شهر فراهم آید. تا زمانی که شهر مفهوم اجتماع پیدا نکند و به صورت گسیخته و غیرهمه‌جانبه رشد کند مفهوم سازندگی شهر تحقق نمی‌یابد و امکان اثربخشی مؤلفه‌های توسعه کاهش می‌یابد. در مرحله نخست باید همه شهروندان یک شهر، خواهان گسترش و رشد شهر و رفع گرفتاری‌ها و

مشکلات باشند تا این مؤلفه‌ها کارساز شوند. بنابراین مشارکت جمعی زیرساخت مؤلفه‌های توسعه شهری است و اگر مشارکت و آرمان مشترک برای توسعه وجود نداشته باشد امکان توسعه هدفمند وجود ندارد (میرزابوطالبی، ۱۳۸۵، ۹).

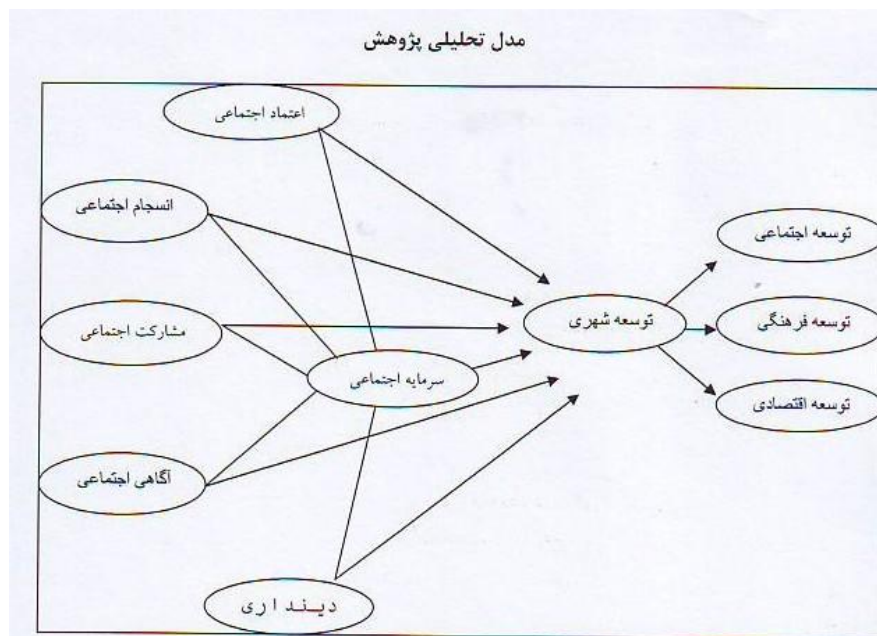
طی چند دهه اخیر، به ویژه از دهه ۱۹۹۰ تاکنون پارادایم و سرمشق جدیدی از مدیریت شهری مورد توجه فزاینده سازمان‌های بین‌المللی، حکومت‌های محلی (شهرداری‌ها)، مقامات محلی (شوراهای شهر) و شهروندان قرار گرفته است که در این پارادایم نقش‌ها و کارکردهای شهری جدیدتری برای دخالت‌دادن نظام مدیریت شهری (شهرداری‌ها و شوراهای شهر) و شهروندان در برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری، نظارت و هدایت درست و منطقی زندگی شهری در نظر گرفته شده است که دو نمونه بارز و مهم آن مفاد «برنامه مدیریت شهری» سازمان ملل متحد و مصوبات اجلاس سال ۱۹۹۶ در استانبول ترکیه می‌باشد. در برنامه مدیریت شهری سازمان ملل متحد که برنامه همکاری‌های فنی بین‌المللی است، بر اهدافی چون تقویت بنیه شهرهای بزرگ و کوچک برای بهبود مدیریت رشد اقتصادی شهری، توسعه اجتماعی شهری و کاهش فقر شهری اشاره شده است و در «هابیتات ۲» نیز پنج محور مهم مدیریت زمین شهری، مدیریت زیرساخت‌های شهری، مدیریت امور مالی شهرداری‌ها، مدیریت محیط زیست شهر و کاهش فقر شهری مطرح شده است. همچنین در «هابیتات ۲» دو طرح عمده افزایش کیفیت معیارهای عملکردی مدیریت شهری و تشویق مردم به مشارکت در امور شهری برای بهبود زندگی شهری و مدیریت شهری جهانی ارائه شده است.

با توجه به آنچه گفته شد، مدیریت شهری مبتنی بر دو پروژه توسعه شهری و مشارکت شهری می‌باشد. از دیدگاه جامعه‌شناسی شهری این دو پروژه در حال حاضر ابزار کلیدی برای نظام مدیریت شهری (شهرداری‌ها و شوراهای شهر) هستند و از آن می‌توان برای بهبود زندگی شهری و تقویت نظام مدیریت شهری سود جست (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۵، ۳۵-۳۳۲).

با توجه به مبانی نظری و نظریاتی که در رابطه با سرمایه اجتماعی و توسعه شهری ارائه شده‌اند می‌توان مدلی ترسیم نمود که بیانگر تأثیر سرمایه اجتماعی می‌باشد به نحوی که عدم وجود سرمایه اجتماعی یا کاهش آن موجب اختلال و کندی روند توسعه شهری می‌گردد.

مبانی نظری تحقیق، تأثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه شهری را نشان می‌دهد و می‌توان مدل نظری تحقیق را بر اساس نظریات ارائه شده به شرح زیر ترسیم نمود.

۶- مدل تحلیلی پژوهش

۷- فرضیات تحقیق

فرضیه کلی

- بین سرمایه اجتماعی و توسعه شهری در قائم شهر رابطه معناداری وجود دارد.

فرضیه فرعی

- هرچه میزان اعتماد اجتماعی در بین شهروندان بیشتر باشد تحقق توسعه شهری امکان پذیرتر می گردد.
- هرچه میزان انجام اجتماعی در بین شهروندان بیشتر باشد تحقق توسعه شهری امکان پذیرتر می گردد.
- هرچه میزان مشارکت در بین شهروندان بیشتر باشد تحقق توسعه شهری امکان پذیرتر می گردد.
- هرچه میزان آگاهی در بین شهروندان بیشتر باشد تحقق توسعه شهری امکان پذیرتر می گردد.

گردد.

- هرچه میزان دینداری در بین شهروندان بیشتر باشد تحقق توسعه شهری امکان پذیرتر می‌گردد.

۸- تعاریف عملیاتی متغیرها

۸-۱- سرمایه اجتماعی (متغیر مستقل)

سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌هایی چون، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و دینداری سنجیده می‌شود.

۸-۲- اعتماد اجتماعی

برای سنجش، اعتماد اجتماعی مطابق نظر گیدنز به سه بُعد زیر تقسیم می‌شود: اعتماد بنیادی (اعتماد به افرادی که در روابط رو در رو می‌شناسیم)، اعتماد انتزاعی یا نهادی (اعتماد مردم به دستگاه‌های اجرایی دولت) که میزان رضایت و عدم رضایت مردم قائمشهر از مسئولین و مأموران دولتی که مردم با آنان سروکار دارند را می‌رساند و اعتماد تعمیم‌یافته (اعتماد به افرادی که نمی‌شناسیم) که هر یک از این طریق گویه‌هایی مورد سنجش قرار می‌گیرند.

۸-۳- انسجام اجتماعی

برای سنجش میزان انسجام اجتماعی، گویه‌هایی که بیانگر گرایش مردم قائمشهر نسبت به یکدیگر می‌باشد مطرح شده‌اند، مثلاً: عبادت و دلجویی از بیماران و مددجویان، کمک به دیگران در هنگام گرفتاری‌ها، وجود روحیه همبستگی و تعاون میان مردم، وجود روابط محبت آمیز میان افراد و غیره.

۸-۴- مشارکت اجتماعی

در مجموع، بر اساس تقسیم‌بندی سرمایه اجتماعی به پیوندهای عینی و ذهنی، مشارکت اجتماعی به دو بُعد ذهنی و عینی تقسیم شده که برای بُعد ذهنی، گویه‌هایی در ارتباط با تمایل افراد به مشارکت مطرح گردیده و برای بُعد عینی نیز گویه‌هایی در جهت تمایل افراد به عضویت، نظارت، اجرا و تصمیم‌گیری مطرح شده است.

۵-۸- آگاهی اجتماعی

برای سنجش میزان آگاهی اجتماعی شهروندان قائمشهر به مواردی چون میزان مطالعه، اطلاع از اخبار و رویدادهای شهر، ارائه از خدمات صورت گرفته در سطح شهر، آگاهی از وظایف شهرداری و ارائه راه حل مسائل شهری اشاره شده است.

۶-۸- دینداری

جهت سنجش میزان دینداری، از مقیاس «گلاک و استارک» استفاده شده است که وجوه مشترک تمامی ادیان را، در ابعاد اعتقادی، چون اعتقاد به خدا و آخرت، بُعد فکری، چون اعتقاد به معجزات یاد شده در قرآن و خلقت بشر، بُعد مناسکی یا اعمال دینی، چون خواندن قرآن و نماز، بُعد تجربی مانند احساسات و عواطف نسبت به خدا و دین و در نهایت بُعد پیامدی، یا آثار دین بر جنبه‌های مختلف زندگی می‌سنجد.

۹- تعریف عملیاتی متغیر وابسته توسعه شهری

برای سنجش توسعه شهری، به معرف‌هایی چون فعالیت‌های شهرداری و مسئولین شهر در زمینه ایجاد فضای سبز، بهداشت و نظافت شهر، آسفالت و مرمت خیابان‌ها، ایجاد و توسعه پارک‌ها، توجه به امر ورزش، اقدامات فرهنگی، فراهم نمودن وسائل بازی و سرگرمی، اوقات فراغت، تقویت و توسعه مطبوعات، وضعیت اشتغال، امنیت عمومی شهر، ارتقاء سطح آموزش، احداث کتابخانه و مقرون به صرفه بودن سرمایه گذاری در شهر اشاره شده است.

۱۰- روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش پیمایشی انجام گرفت و جهت بررسی رابطه معناداری بین متغیرها، از ضریب همبستگی پیرسون و در نهایت برای شناخت میزان تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از روش رگرسیون چندمتغیره استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش ساکنین بالای ۱۶ سال شهر قائمشهر می‌باشد که بر اساس برآورد جمعیتی سال ۱۳۸۹ مرکز آمار ایران تعداد آنها ۱۴۰۳۸۴ نفر ذکر گردید. با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه این پژوهش ۲۷۸ نفر تعیین گردید و به منظور کاهش خطای ناشی از نمونه‌گیری و احتمال ناقص بودن برخی از پرسشنامه‌ها، حجم نمونه تحقیق از ۲۷۸ مورد به ۲۸۱ مورد افزایش یافت. نمونه‌ها از طریق نمونه‌گیری طبقه‌ای و تصادفی ساده انتخاب شده‌اند و در همین راستا شهر قائمشهر به سه منطقه بالا شهر، پائین و متوسط تقسیم شده است و از هر منطقه، نمونه‌ها به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند.

جهت سنجش اعتبار پرسشنامه، از اعتبار صوری استفاده شده، یعنی پرسشنامه پس از تهیه در اختیار متخصصان گذاشته و مورد داوری قرار گرفته است. برای بدست آوردن میزان روایی، معمولاً در تحقیقات پیمایشی از روش آلفای کرونباخ استفاده می‌شود که ضریب روایی برای متغیر اعتماد اجتماعی به میزان ۰/۷۸، برای متغیر انسجام اجتماعی ۰/۶۹، برای متغیر مشارکت اجتماعی ۰/۷۲، برای متغیر آگاهی اجتماعی ۰/۷۶، برای متغیر دینداری ۰/۷۶ و برای متغیر وابسته توسعه شهری به میزان ۰/۹۱ بوده است.

۱۱- یافته‌های تحقیق

- در این پژوهش ۱۴۲ نفر معادل ۵۰/۵ درصد افراد نمونه زن و ۱۳۹ نفر معادل ۴۹/۵ درصد افراد نمونه مرد هستند. که تعداد زنان بیش از مردان می‌باشد.

- ۲/۵ درصد افراد نمونه بی‌سواد، ۴/۳ درصد افراد نمونه دارای تحصیلات ابتدایی، ۱۲/۱ درصد افراد نمونه دارای تحصیلات راهنمایی، ۱۴/۹ درصد افراد نمونه دارای تحصیلات دبیرستان، ۳۵/۹ درصد افراد نمونه دارای مدرک دیپلم، ۸/۲ درصد افراد نمونه دارای مدرک فوق دیپلم، ۱۶/۴ درصد افراد نمونه دارای مدرک لیسانس و ۵/۷ درصد افراد نمونه دارای تحصیلات فوق‌لیسانس و بالاتر هستند.

- ۳۴/۹ درصد افراد نمونه در سنین ۱۵-۲۴ سال، ۲۲/۱ درصد افراد نمونه در سنین ۲۵-۳۴ سال، ۱۹/۲ درصد افراد نمونه در سنین ۳۵-۴۴ سال، ۱۴/۲ درصد افراد نمونه در سنین ۴۵-۵۴ سال، ۶/۸ درصد افراد نمونه در سنین ۵۵-۶۴ سال و ۲/۸ درصد افراد نمونه در سنین ۶۵ سال به بالا قرار دارند.

- ۰/۷ درصد افراد نمونه میزان توسعه شهری را بسیار زیاد، ۲۳/۸ درصد افراد نمونه میزان توسعه شهری را زیاد، ۴۴/۸ درصد افراد نمونه میزان توسعه شهری را متوسط، ۲۷ درصد افراد نمونه میزان توسعه شهری را کم و ۳/۶ درصد افراد نمونه میزان توسعه شهری را بسیار کم می‌دانند.

- ۳۸/۱ درصد افراد نمونه میزان دینداری بسیار زیاد، در ۵۳/۴ درصد افراد نمونه میزان دینداری زیاد، در ۷/۸ درصد افراد نمونه میزان دینداری متوسط و در ۰/۷ درصد افراد نمونه میزان دینداری بسیار کم می‌باشد.

- ۴/۳ درصد افراد نمونه میزان آگاهی اجتماعی بسیار زیاد، در ۲۷/۸ درصد افراد نمونه میزان آگاهی اجتماعی زیاد، در ۵۱/۶ درصد افراد نمونه میزان آگاهی اجتماعی متوسط، در ۱۴/۲ درصد افراد نمونه میزان آگاهی اجتماعی کم و در ۲/۱ درصد افراد نمونه میزان آگاهی اجتماعی بسیار کم می‌باشد.

- ۴/۶ درصد افراد نمونه میزان مشارکت اجتماعی بسیار زیاد، در ۶۰/۹ درصد افراد نمونه میزان مشارکت اجتماعی زیاد، در ۳۳/۱ درصد افراد نمونه میزان متوسط و در ۱/۴ درصد افراد نمونه میزان مشارکت اجتماعی کم می‌باشد.

- ۶/۴ درصد افراد نمونه میزان انسجام اجتماعی بسیار زیاد، در ۶۴/۸ درصد افراد نمونه میزان انسجام اجتماعی زیاد، در ۲۶/۷ درصد افراد نمونه میزان انسجام اجتماعی متوسط و در ۲/۱ درصد افراد نمونه میزان انسجام اجتماعی کم می‌باشد.

- ۲۷/۸ درصد افراد نمونه میزان اعتماد اجتماعی زیاد، در ۶۳/۳ درصد افراد نمونه میزان اعتماد اجتماعی متوسط و در ۸/۹ درصد افراد نمونه میزان اعتماد اجتماعی کم می‌باشد.

۱۲-آزمون فرضیات

جدول شماره ۱: همبستگی میان مولفه های سرمایه اجتماعی و توسعه شهری

متغیر	همبستگی پیرسون	سطح معنی داری
اعتماد اجتماعی و توسعه شهری	۰/۴۷	۰/۰۰
دینداری و توسعه شهری	۰/۱۴	۰/۰۲۱
آگاهی اجتماعی و توسعه شهری	۰/۲۴	۰/۰۰
مشارکت اجتماعی و توسعه شهری	۰/۲۷	۰/۰۰
انسجام اجتماعی و توسعه شهری	۰/۴۸	۰/۰۰

فرضیه شماره ۱: هرچه میزان اعتماد اجتماعی در بین شهروندان بیشتر باشد، تحقق توسعه شهری امکان پذیرتر می‌گردد.

بر اساس آزمون پیرسون، میزان همبستگی بین دو متغیر ۰/۴۷ می‌باشد و جهت آن مثبت است. سطح معنی داری دو متغیر (Sig = 0/00) و (Sig < 0/05) نشان از معنی داری این رابطه در فاصله اطمینان ۹۹ درصد و ۱ درصد احتمال خطا دارد، بنابراین فرض H_1 که به معنای وجود رابطه بین متغیرها است اثبات می‌گردد. بدین معنی که متغیر مستقل، به طور متوسط با متغیر وابسته در ارتباط است.

فرضیه شماره ۲: هرچه میزان دینداری در بین شهروندان بیشتر باشد، تحقق توسعه شهری امکان پذیرتر می‌گردد.

بر اساس آزمون همبستگی پیرسون، میزان همبستگی بین متغیر دینداری و توسعه شهری ۰/۱۴

بوده و با توجه به سطح معنی‌داری ۰/۰۲۱ چون میزان آن کوچک‌تر از ۰/۰۵ می‌باشد پس ارتباط بین دو متغیر با ۹۵ درصد اطمینان و ۵ درصد خطا، معنی‌دار بوده و متغیر مستقل با متغیر وابسته در ارتباط می‌باشد. در واقع H_1 که به معنای وجود رابطه بین دو متغیر است تایید و فرض H_0 رد می‌گردد.

فرضیه شماره ۳: هرچه میزان آگاهی اجتماعی در بین شهروندان بیشتر باشد، تحقق توسعه شهری امکان‌پذیرتر می‌گردد.

نتایج آزمون پیرسون، نشان از رابطه مثبت بین دو متغیر دارد. میزان همبستگی بین دو متغیر آگاهی اجتماعی و توسعه شهری ۰/۲۴ می‌باشد، و با توجه به سطح معنی‌داری چون $Sig = 0/00$ و $(Sig < 0/05)$ و با اطمینان ۹۹ درصد و ۱ درصد خطا، ارتباط بین دو متغیر معنی‌دار است، بنابراین فرض H_1 به معنای وجود رابطه بین متغیرها تایید و فرض H_0 رد می‌گردد و این یعنی متغیر مستقل به طور تقریباً متوسط با متغیر وابسته در ارتباط است.

فرضیه شماره ۴: هرچه میزان مشارکت اجتماعی در بین شهروندان بیشتر باشد، تحقق توسعه شهری امکان‌پذیرتر می‌گردد.

جهت آزمون رابطه معناداری بین متغیر مشارکت اجتماعی و توسعه شهری، از آزمون پیرسون استفاده شده است. نتایج این آزمون نشان می‌دهد که میزان همبستگی دو متغیر ۰/۲۷ بوده و با توجه به سطح معنی‌داری ۰/۰۰ و با اطمینان ۹۹ درصد و ۱ درصد خطا، رابطه بین دو متغیر معنی‌دار بوده و فرض H_1 به معنای وجود رابطه بین متغیرها تایید و فرض H_0 رد می‌گردد، این یعنی متغیر مستقل به طور تقریباً متوسط با متغیر وابسته در ارتباط است.

فرضیه شماره ۵: هرچه میزان انسجام اجتماعی در بین شهروندان بیشتر باشد، تحقق توسعه شهری امکان‌پذیرتر می‌گردد.

جهت آزمون فرضیه از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده که نتایج حاصله بیانگر وجود رابطه بین متغیر انسجام اجتماعی و توسعه شهری می‌باشد زیرا میزان همبستگی بین دو متغیر ۰/۴۸ و در سطح معنی‌داری ۰/۰۰، فرضیه فوق مورد تأیید قرار می‌گیرد، یعنی با ۹۹ درصد اطمینان و ۱ درصد احتمال خطا، فرض H_1 که به معنای وجود رابطه بین دو متغیر می‌باشد تایید و فرض H_0 به معنای عدم وجود رابطه رد می‌گردد.

بنابراین متغیر مستقل به طور متوسط با متغیر وابسته در ارتباط می‌باشد.

۱۳- رگرسیون چند متغیره

جدول شماره ۲: تحلیل رگرسیون چندگانه

مدل	ضریب همبستگی چندگانه	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	خطای معیار
۱	۰/۵۳۱	۰/۲۸۲	۰/۲۶۸	۰/۶۵۵۴

بر اساس نتایج رگرسیون چندگانه، ضریب همبستگی چندگانه برای متغیر توسعه شهری ۰/۵۳ می‌باشد به این معنا که پنج متغیر اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و دینداری به میزان ۰/۵۳ با متغیر وابسته توسعه شهری همبستگی دارند. ضریب تعیین (واریانس تبیین شده) نیز ۰/۲۸ می‌باشد و با توجه به جدول تجزیه واریانس ($\text{sig} = 0/00$) (جدول زیر) ارتباط بین متغیرها معنی‌دار است و تمام متغیرهای مستقل انتخاب شده در این تحقیق $R^2 = 0/28$ علل تحقق توسعه شهری را شامل می‌شوند و ۰/۷۲ باقیمانده مربوط به علل دیگر می‌باشند. البته پایین بودن میزان R^2 به این دلیل می‌باشد که تنها از پنج مؤلفه سرمایه اجتماعی در تحقیق استفاده شده است. البته با استفاده از متغیرهای دیگر می‌توان کارایی مدل و میزان R^2 را افزایش داد. در جدول زیر مقدار F برابر با ۲۱/۵۵ است که در سطح ($\text{sig} = 0/00$) معنادار است و این رابطه خطی متغیرهای مستقل و متغیر وابسته را تأیید می‌کند. بنابراین به ترتیب متغیر اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی و آگاهی اجتماعی و دینداری بر توسعه شهری تاثیر می‌گذارند.

جدول شماره ۳: خروجی تحلیل واریانس

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
رگرسیون	۴۶/۲۸۸	۵	۹/۲۵۸	۲۱/۵۵۳	۰/۰۰۰
باقیمانده	۱۱۸/۱۲۳	۲۷۵	۰/۴۳۰	-	-
کل	۱۶۴/۴۱۱	۲۸۰	-	-	-

جدول شماره ۴: ضرایب تأثیر مدل تبیین کننده متغیر توسعه شهری

متغیرهای مستقل	ضریب رگرسیون	خطای معیار	ضریب رگرسیون استاندارد شده	آزمون t	سطح معناداری
عرض از مبدا	۰/۲۱۱	۰/۳۴۱	-	۰/۶۱۷	۰/۵۳۸
اعتماد اجتماعی	۰/۳۸۶	۰/۰۷۵	۰/۲۹۰	۵/۱۲۷	۰/۰۰۰
انسجام اجتماعی	۰/۴۵۱	۰/۰۷۸	۰/۳۵۲	۵/۸۱۵	۰/۰۰۰
مشارکت اجتماعی	۰/۰۰۲۱۷	۰/۰۸۷	۰/۰۰۲	۰/۰۲۵	۰/۹۸۰
آگاهی اجتماعی	۰/۰۶۰۴	۰/۰۵۵	۰/۰۶۳	۱/۰۹۳	۰/۲۷۵
دینداری	۰/۱۰۴	۰/۰۶۵	۰/۰۹۱	۱/۶۱۵	۰/۱۰۸

جدول بالا مقادیر ضرایب را در معادله رگرسیونی و اندازه‌های احتمالی مبتنی بر وجود رابطه خطی بین متغیرهای پیشگو و متغیرهای وابسته نشان می‌دهد. برای بررسی اهمیت نسبی متغیرهای مستقل در پیش‌بینی توسعه شهری باید مقادیر ضرایب رگرسیونی استاندارد شده را مطالعه نمود. پنج متغیر مستقل سرمایه اجتماعی که وارد معادله شدند مقادیر جدول ضرایب نشان می‌دهد که متغیرهای انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی به طور معنادار متغیر وابسته توسعه شهری را پیش‌بینی می‌کنند به این معنا که متغیرهای فوق در سطح معنی‌داری ($\text{sig} = 0/00$) با متغیر وابسته رابطه داشته‌اند. اما اینکه کدام یک از این متغیرهای مستقل مهم و نقش بیشتری در تعیین متغیر وابسته دارند باید از طریق مقادیر Beta تشخیص داد. این مقادیر استاندارد شده بوده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها را فراهم می‌سازد. با توجه به جدول می‌توان گفت که نقش متغیر انسجام اجتماعی ($\text{Beta}=0/352$) بیشتر از نقش سایر متغیرهاست. این عدد نشانگر این است که به ازای هر یک واحد تغییر در انحراف معیار انسجام اجتماعی به اندازه ۰/۳۵۲ در انحراف معیار متغیر وابسته تغییر ایجاد می‌کند. پس از آن متغیر اعتماد اجتماعی ($\text{Beta}=0/290$) سهم بیشتری در پیشگویی متغیر وابسته داشته است.

۱۴- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

پیشبرد برنامه‌های توسعه‌ای در هر کشوری به داشتن پشتوانه‌های اجتماعی برنامه‌ها بستگی دارد، یعنی موفقیت همه برنامه‌های توسعه متأثر از ساخت فرهنگی، اجتماعی و نظام ارزشی هر نظام است. ارتباط فرهنگ، اجتماع و توسعه در نظرات اندیشمندانی چون کلمن، پاتنام، بوردیو، فوکویاما و گیدنز مطرح گردید که به نظریه سرمایه اجتماعی شهرت یافت. مطابق یافته‌های پژوهش حاضر در مجموع سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر مستقل در رابطه مستقیم با توسعه شهری به عنوان متغیر وابسته قرار

دارد و این به این معناست که مطابق نظر پاتنام، کلمن، بوردیو و فوکویاما، هر چه میزان سرمایه اجتماعی در بین شهروندان بیشتر باشد تحقق اهداف که یکی از آن اهداف می‌تواند توسعه شهری باشد امکان‌پذیرتر می‌باشد و بر اساس نتایج حاصله از این پژوهش می‌توان گفت:

سرمایه اجتماعی می‌تواند نیروی معنوی قوی برای توسعه باشد. وجوه سرمایه اجتماعی اگر به درستی استفاده شود می‌تواند به منبع بسیار مهمی برای توسعه تبدیل گردد. سرمایه اجتماعی با توجه به اینکه دارای وجوه منفی نیز می‌باشد آن قسمت از سرمایه‌های منفی که شدیداً برنامه‌های توسعه را در سطح عمومی دچار مشکل می‌نماید را می‌توان با آموزش و فرهنگ‌سازی کنترل و محدود نمود. سه عنصر اعتماد، انسجام و مشارکت، مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی می‌باشند، وجود و حضور آنها در هر جامعه‌ای دستیابی به هدف را آسان‌تر می‌سازد. البته تأثیرگذاری سرمایه اجتماعی یک جامعه بر روند توسعه نتیجه‌ای روشن دارد به شرط آنکه محتوای سرمایه اجتماعی موجود در جامعه با اهداف توسعه تناسب داشته یا انعطاف لازم را دارا باشد. دستیابی به توسعه شهری بدون توجه به پتانسیل‌های نهادی و انسانی و بهره‌گیری از تمامی ظرفیت‌های فردی و گروهی امری غیر قابل اجرا است.

در مجموع مطالعه بیان می‌کند که در تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه در شهر قائم‌شهر باید به نقش و تأثیر سرمایه اجتماعی توجه کرد و می‌توان با تقویت سرمایه اجتماعی به توسعه شهری دست یافت.

با توجه به یافته‌های پژوهش، جهت دستیابی به توسعه شهری موارد ذیل پیشنهاد می‌گردد:

۱- مشارکت دادن مردم از طریق انتخاب نمایندگان در هر محله جهت شناسایی مشکلات شهری و بیان نیازمندی‌های هر منطقه در جهت نیل به توسعه آن منطقه و شهر و بدین طریق از یک سو اعتبارات و امکانات به طرف خواست واقعی مردم سوق پیدا می‌کند و همچنین ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی هر منطقه در توسعه لحاظ می‌گردد.

۲- زمینه و بستر مناسب جهت مشارکت شهروندان در گروه‌ها و تشکل‌های غیررسمی فراهم گردد.

۳- اطلاع‌رسانی دقیق در ارتباط با مسائل شهری برای بالابردن سطح آگاهی و اطلاعات مردم و ایجاد انگیزه در آنان جهت ایجاد حس همکاری و مشارکت بیشتر صورت گیرد.

۴- ارتقاء سطح علمی دانش‌آموزان در مدارس جهت تقویت میزان آگاهی و همچنین سرمایه اجتماعی آنان که به نوبه خود می‌تواند در جهت تربیت شهروندانی آگاه و مسئولیت‌پذیر باشد.

۵- ایجاد زمینه مناسب جهت تعامل بیشتر شهروندان و تبادل اندیشه آنان از طریق ایجاد کانون-های فرهنگی و غیره.

- ۶- برقراری ارتباط با جوامع دیگر جهت استفاده از تجربیات شهرهایی که توسعه یافته، یا طرح-ها و برنامه‌های موفق را به اجرا گذاشتند.
- ۷- تقویت امکانات فرهنگی و اجتماعی در شهر جهت بالابردن روحیه تعاون و همکاری شهروندان .
- ۸- توسعه خدمات رفاهی و ایجاد اشتغال.
- ۹- اجرای طرح‌های آموزش همگانی مسائل اجتماعی - فرهنگی در جهت ارتقاء سطح فرهنگ عمومی و هویت اجتماعی شهروندان.
- ۱۰- تبادل اطلاعات بین نهادها، سازمان‌ها و گروه‌های دخیل در امر توسعه شهر.

فهرست منابع

- ۱- ایمانی حسنلویی، مهدی، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی، یک ضرورت حیاتی، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- ۲- تاجبخش، کیان، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی، توسعه)، ترجمه افشین خاکباز و حسین پویان، چاپ دوم، نشر شیرازه.
- ۳- پیران، پرویز و موسوی، میرطاهر و شعبانی، ملیحه، ۱۳۸۵، کار پایه مفهومی و مفهومی‌سازی سرمایه اجتماعی، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳.
- ۴- حیدرآبادی، ابوالقاسم، ۱۳۸۹، اعتماد اجتماعی و عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر آن. فصلنامه تخصصی جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، پیش شماره اول، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل.
- ۵- حیدری، داوود، ۱۳۸۴، مروری بر ادبیات موضوع سرمایه اجتماعی، مجله رشد علوم اجتماعی، ویژه‌نامه سرمایه اجتماعی. دوره نهم، شماره ۲، زمستان ۱۳۸۴.
- ۶- رحمانی، محمود و کاوسی، اسماعیل، ۱۳۸۷، اندازه‌گیری و مقایسه سرمایه اجتماعی در بخش‌های دولتی و خصوصی، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
- ۷- رفیعیان، مجتبی و شاهین راد، مهنوش، ۱۳۸۶، راهبرد توسعه شهر در جهت تحقق برنامه‌ریزی توسعه شهر، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره دوم، شماره ۲.
- ۸- رنجبریان، رسول، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی و توسعه، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- ۹- سراج‌زاده، سید حسین، ۱۳۸۳، چالش‌های دین و مدرنیته، مباحثی جامعه‌شناختی در دینداری و سکولار شدن. تهران، طرح نو.

- ۱۰- شارع‌پور، محمود، ۱۳۸۴، سرمایه اجتماعی و نقش آن در حیات اجتماعی و اقتصادی، مجله رشد علوم اجتماعی، ویژه‌نامه سرمایه اجتماعی، دوره نهم، شماره ۲، زمستان، ۱۳۸۴.
- ۱۱- شجاعی باغبینی و همکاران، ۱۳۸۷، مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران.
- ۱۲- شاهنوشی، مجتبی، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی، سیر تاریخی مفهوم و روش سنجش آن. مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- ۱۳- صالحی امیری، سیدرضا، ۱۳۸۶، توسعه اجتماعی، پژوهشنامه شماره ۱۴، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، تهران.
- ۱۴- صالحی امیری، سید رضا، ۱۳۸۷، مدیریت و سرمایه اجتماعی، پژوهشنامه شماره ۲۹، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، تهران.
- ۱۵- عبدالهی، محمد و موسوی، میرطاهر، ۱۳۸۶، سرمایه اجتماعی در ایران، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۵.
- ۱۶- عظیمی، لیلا و ادیسی، افسانه، ۱۳۸۵، اعتماد اجتماعی، عاملی در پیشرفت جامعه، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- ۱۷- عبد الرحمانی، رضا، ۱۳۸۴، سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی، مجله رشد علوم اجتماعی، ویژه نامه سرمایه اجتماعی. دوره نهم، شماره ۲.
- ۱۸- فوکویاما، فرانسیس، ۱۳۸۵، پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلامعباس توسلی، نشر حکایت قلم نوین، تهران.
- ۱۹- کلمن، جیمز، ۱۳۸۶، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، تهران.
- ۲۰- کارکنان نصرآبادی، محمد، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی و توسعه شهری، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- ۲۱- موسوی، میرطاهر، ۱۳۸۵، مشارکت اجتماعی، یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳.
- ۲۲- محسنی تیریزی، علیرضا و آقامحسینی، مریم، ۱۳۸۹، بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری، مورد پژوهی: شهر محلات، دوفصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۶.
- ۲۳- منتظری، بهرام، ۱۳۸۵، بررسی تأثیرات متقابل سرمایه اجتماعی و توسعه سیاسی و اقتصادی،

- مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- ۲۴- میرزاابوبالبی، عباس، ۱۳۸۵، مؤلفه‌های اجتماعی توسعه شهری، روزنامه اعتماد ملی، شماره ۲۵۳، (۱۳۸۵/۹/۲۲) ص ۹.
- ۲۵- ناطق‌پور، محمدجواد و فیروزآبادی، سیداحمد، ۱۳۸۴، شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل موثر بر آن. نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۸.
- ۲۶- نوروزی گودرزی، مهدی و نازک‌تبار، حسین، ۱۳۸۵، باورهای دینی و سرمایه اجتماعی، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- ۲۷- یوسف‌وند، حسن‌رضا و درستی، امیرعلی و حمیدیان، اکرم، ۱۳۸۵، بررسی عوامل مؤثر بر اعتماد و سرمایه اجتماعی در دو شهر شهرضا و اصفهان، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- 28- Fukuyama, Francis (2001)"Social capital, civil society and development", Third World Quarterly, Vol 22, No 1, pp7-20.
- 29- Rupasingha, Anile and Goetz, Stephan j and Freshwater, David (2006) "The production of social capital in US counties" the Journal of Socio Economics, 35, PP83-101.